

lelerinden olduğu ve daha sonra Zürey-koğulları'na verildiği dikkate alındığında (Hatîb, VI, 219) babaları Ca'fer'in Abdullah b. Zübeyr hayatta iken Medine'ye köle olarak getirildiği, İsmâil ile kardeşlerinin burada dünyaya geldiği anlaşılır. İsmâil b. Ca'fer hayatının büyük kısmını Medine'de geçirdi. Birçoğu Mâlik b. Enes'in de hocası olan Abdullah b. Dînâr, Rebîa b. Ebû Abdurrahman, Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve gibi âlimlerden ve Mâlik b. Enes'ten hadis rivayet etti. Şeybe b. Nişâh, Nâfi' b. Abdurrahman, İbn Cemmâz ve İbn Verdân'dan arz, Ebû Ca'fer el-Kârî'den semâ yoluyla kıraat icâzeti aldı. Mâlik'ten sonra Medine muhaddisi, Nâfi'den sonra da Medine kâri diye tanındı. Kıraat alanındaki üstün kabiliyeti sayesinde küçük yaşta kıraat okutmaya başladı. Ali b. Hamza el-Kisâî, Dürî ve Halef b. Hişâm gibi kıraat otoriteleri onun talebeleri arasında yer alır. Oğlu Fülehy, Kuteybe b. Saîd, Ali b. Hucr, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm, Muhammed b. Selâm el-Bîkendî, Muhammed b. Sabbâh ed-Dûlâbî gibi şahsiyetler de kendisinden hadis rivayet ettiler. Ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a yerleşerek eğitim ve öğretim faaliyetlerine orada devam eden ve Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın oğlu Ali b. Mehdî'nin eğitimini de üzerine alan İsmâil b. Ca'fer

180 (796) yılında Bağdat'ta vefat etti. Bu tarih 177 (793) veya 200 (815-16) olarak da zikredilmiştir. Âlî isnada önem veren İsmâil b. Ca'fer'in İmam Mâlik gibi en âlî isnadı sünâî olup ricâl âlimleri kendisini "sika", "sika sadûk" ve "sika me'mûn" terimleriyle nitelendirmiş, Yahyâ b. Maîn onun az miktardaki hatasının güvenilirliğini etkilemeyeceğini söylemiştir.

İsmâil b. Ca'fer'in elde mevcut tek eseri Ali b. Hucr'un rivayetiyle günümüze ulaşan hadis cüzüdür (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 255; Sezgin, *GAS*, I, 94). Eserin bazı bölümleri Köprülü Kütüphanesi'nde (nr. 428) ve Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de (Mecmau, nr. 53/3, 89/11) bulunmaktadır. İbn Huzeyme tarikâliye gelen cüz, dört ayrı bölüm halinde istinsah edilmiş olup (Elbânî, s. 49-50) Köprülü Kütüphanesi'nde yer alan ilk üç bölüm Abdullah b. Muhammed b. Cemâa, Zâhiriyye'de bulunan üçüncü ve dördüncü bölümler Ziyâeddin el-Makdisî tarafından tashih edilmiş ve bu bölümlerde sırasıyla 134, 125, 112 ve yetmiş beş hadis yer almıştır. İlk bölümde mevcut 134 hadisten Buhârî otuz dokuz, Müslim yetmiş beş, Ebû Dâvûd kırk iki, Tirmizî elli bir, Nesâî elli altı, İbn Mâce otuz beş, İmam Mâlik kırk iki, Dârimî elli altı ve Ahmed b. Hanel 106 hadisi kitaplarına almışlardır. Fuat Sezgin'in Köp-

rülü nüshasını İsmâil b. Ca'fer'in eseri, Zâhiriyye nüshasını da Ali b. Hucr'un eseri olarak göstermesi doğru değildir. Eser, Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüsha esas alınarak *İsmâil b. Ca'fer ve Cüz'ü* adıyla Zekerîya Tüfekçioğlu (bk. bibl.), ayrıca muhtemelen tamamı, *Hadîşü 'Alî b. Hucr es-Sa'dî 'an İsmâ'il b. Ca'fer el-Medenî* adıyla Rudeyyân b. Refûd b. Raîd es-Süfyânî (1416/1995, yüksek lisans tezi, el-Câmiatü'l-İslâmiyye külliyyetü'l-hadîsi'ş-şerîf ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye [Medine]) tarafından tahkik edilmiştir.

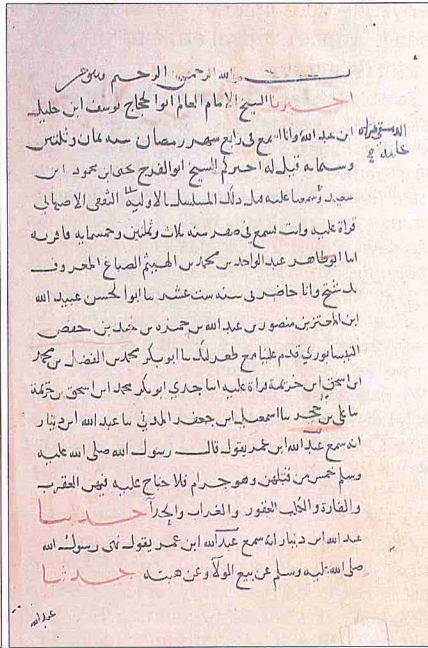
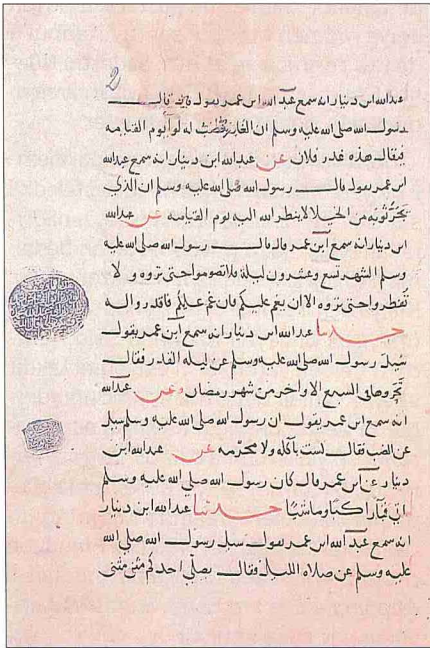
BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 327; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 349-350; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 162-163; İbn Hibbân, *es-Şikât*, VI, 44; a.mlf., *Meşâhîru 'ulemâ'il-İemsâr* (nşr. M. Fleischhammer), Wiesbaden 1959, s. 141; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 218-221; Mizîz, *Tezhîbü'l-Kemâl*, III, 56-60; Zehebi, *A'lamü'n-nübe-lâ*, VIII, 228-230; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), I, 182-184, 242, 294-295; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 250-251; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 163; İbn Hacer, *Tezhîbü'l-Tehzîb*, I, 287-288; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 293; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 255-256; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 33; a.mlf., *GAS*, I, 94-95; Elbânî, *Mahtûtât*, s. 49-50, 335; Zekerîya Tüfekçioğlu, *İsmâil b. Ca'fer ve Cüz'ü* (yüksek lisans tezi, 1987), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafa* (Özbek), s. 140-141.

ZEKERİYA TÜFEKÇIOĞLU

İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî'nin hadis cüzünün ilk iki sayfası (Köprülü Ktp., nr. 428)

İSMÂİL b. CA'FER es-SÂDİK

(İsmاعيل بن جعفر الصادق)

Ebû Muhammed İsmâil b. Ca'fer es-Sâdik b. Muhammed el-Bâkur el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 138/755-56 [?])

Ca'fer es-Sâdik'in büyük oğlu, İsmâiliyye mezhebinin nisbet edildiği imam.

Medine'de doğdu. Kesin olmamakla birlikte kardeşi Mûsâ el-Kâzım'dan yirmi beş yaş büyük olduğunu ifade eden rivayetler dikkate alındığında II. (VIII.) asrın ilk yıllarında dünyaya geldiği söylenebilir. Bazı çağdaş müellifler onun 101 ([719]; Ârif Tâmir, I, 117) veya 110 ([728]; Mustafa Gâlib, *el-A'lâm*, s. 161; a.mlf., *Târîh*, s. 123) yılında doğduğunu belirtmektedir. Annesi, Ca'fer es-Sâdik'in ilk hanımı Fâtüma bint Hüseyin, Hz. Hasan'ın torunu olup böylece İsmâil'in nesebi anne ve baba tarafından Hz. Ali'ye ulaşır.

A'rec lakabı ve Ebû Muhammed künyesiyle tanınan İsmâil b. Ca'fer hakkında kaynaklarda yer alan sağlıklı bilgiler ol-

dukça sınırlıdır. Öğrenim çağında babası dışında kimlerden faydalandığı bilinmemektedir. Yetişkinlik döneminde, Şîa bünyesinde imamı ilâh kabul eden Hattâbiyye fırkasının kurucusu Ebû'l-Hattâb el-Esedî ile, bazı gnostik öğretileri ve devrî tarihi Şîa'ya taşıyan Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî gibi aşırılarla irtibat kurduğunu belirten Keşşî'nin nakilleri dikkate alındığında (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 217-218, 321, 325-326, 354-356, 390) onun radikal Şîa arasında itibarlı bir kimse olduğu anlaşılır. Ca'fer es-Sâdık'ın, oğlunun bu durumundan hoşnut olmadığı ve aşırı unsurları onu doğru yoldan uzaklaştıracağı endişesi taşıdığı da kaynaklarda belirtilmektedir. İsmâil, babasının aşırı mensuplarından olan Muallâ b. Huneys'in Medine valisi Dâvûd b. Ali tarafından öldürülmesini babası adına protesto etmiş (Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 296; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl*, I, 117), ayrıca Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer Mansûr zamanında Kûfe'de tefecilikle uğraşan Bessâm b. Abdullah es-Sayrafi'nin malen desteklediği bir kısım aşırı Şîiler'le birlikte devlete karşı yürütülen askerî harekete de katılmıştır. 138 (755-56) yılında cereyan eden bu hadiseyi Ca'fer es-Sâdık'ın tasvip etmediği, halifenin İsmâil'i ve babasını Kûfe yakınında idarî başşehir olan Hîre'ye çağırdığı ve olaya karışanların idam edilmesine rağmen kendilerinin serbest bırakıldığı nakledilmektedir (Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 81-82; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 244-245; Lewis, s. 39). Sözü edilen olaylar, imamlarının muhafazakâr ve tedbirli tavırlardan memnun olmayan aşırı unsurlarla İsmâil arasında sıkı bir yakınlığın bulunduğu ortaya koymaktadır.

Kaynakların ekseriyetle belirttiğine göre İsmâil babasının sağlığında vefat etmiş, oğlunun gömülmesinden önce Ca'fer es-Sâdık onun yüzünü açarak hazır bulunanlara göstermiş ve onları ileride ortaya çıkması muhtemel iddialara karşı şahit tutmuş, cenazesi de Cennetü'l-bakî'de defnedilmiştir. Buna rağmen İsmâil'in sonraları Basra'da görüldüğü, kör ve yatalak iki hastayı dua ederek iyileştirdiği şeklinde rivayetler ortaya çıkmıştır. Ancak İsmâil'in ne zaman öldüğü kesin olarak belli değildir. Bazı kaynaklar onun 133 (750-51), bazıları 138 (755-56), bir kısmı da 145 (762) yılında vefat ettiğini belirtmektedir. İsmâil'in, babası Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) henüz hayatta iken öldüğünün bilinmesi ve defnedilmesiyle ilgili rivayetlerde 136 (754) yılında halife olan

Mansûr'un zikredilmesi dikkate alındığında son iki tarihin doğruya daha yakın olduğu anlaşılır. Bütün bunların yanında İsmâil'in babasının sağlığında ölmediği, ölümünün ilân edilmesinden sonra Abbâsî yönetiminden ve halktan gizlenerek faaliyetlerini sürdürdüğü ve 158 (775) yılında vefat ettiği de ileri sürülmüştür (Ârif Tâmir, I, 117).

İsmâil b. Ca'fer babası sağken öldüğü için Şîiler imâmetin kime geçeceği hususunda ihtilâf etmiştir. İmâmîyye grupları, Ca'fer es-Sâdık'ın imâmete kendisinden sonra diğer oğlu Mûsâ el-Kâzım'ı vasiyet ettiğini söylerken İsmâilîler bu görevin nassa bağlı olduğunu, Ca'fer'in imâmete önce büyük oğlu İsmâil'i vasiyet ettiğini, nassin geri alınamayacağını, dolayısıyla imâmetin, hakkında nas bulunan müstakbel imamın nesline intikal edeceğini iddia etmiştir. Bazı İsmâilîler ise İsmâil'in babasından önce ölmediğini ve Ca'fer es-Sâdık'tan sonra onun imam olduğunu ileri sürmüşlerdir. İsnâaşerî kaynaklarının bir kısmına göre Ca'fer ilk önce İsmâil'i kendisinden sonra imam olarak belirlemiş, ancak şarap içmesi üzerine onu azledip yerine küçük kardeşi Mûsâ el-Kâzım'ı tayin etmiştir (Syed Abid Ali Abid, s. 738). Ca'fer es-Sâdık'ın İsmâil'i imam olarak belirledikten sonra onun kendi sağlığında ölmesi üzerine, "Allah'ın, oğlu hakkında izhar ettiği durumu hiçbir şeyde izhar etmediği" şeklindeki sözlerinin İmâmîyye Şîası'nda bedâ inancının ortaya çıkmasına sebep teşkil ettiği kabul edilmiştir. İsmâil'in babasından önce öldüğü rivayetini benimseyen İsmâilîyye'nin ekseriyetine göre imâmet görevi Muhammed b. İsmâil'e intikal etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-firağ* (nşr. M. Cevâd Meşkûrî), Tahran 1963, s. 78; Nevbahtî, *Fırağ* 'ş-Şî'a, s. 57-58; Ca'fer b. Mansûr'ü'l-Yemen, *Esrârü'n-nutakâ'* (W. Ivanow, *Ismailli Tradition Concerning the Rise of the Fatimids* içinde), Calcutta 1942, s. 103-104; İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-i'tikadâtü'l-İmâmîyye: Şîi-İmâmîyye'nin İnanç Esasları* (trc. Ethem Ruhî Fiğlalı), Ankara 1978, s. 41; Kâdî Abdülcebâr, *Teşbitü delâ'ilü'n-nübüve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1386/1966, II, 387; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl*, Bombay 1317, s. 81-82, 296; Bağdâdî, *el-Farğ* (Abdülhamîd), s. 62; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Âl-i Bahrülülüm), Necef 1381/1961, I, 117; a.mlf., *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Hasan el-Mustafavî), Meşhed 1348/1969, s. 217-218, 244-245, 321, 325-326, 354-356, 376-382, 390; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 191; Cüveynî, *Târîh-i Cihân-güşâ*, III, 145-147; İbn Inebe, *Umdetü't-tâlib* (nşr. M. Hasan Âl-i Tâlekânî), Necef 1381/1961, s. 223; Makrîzî, *İttü'âzû'l-hunefâ* (nşr. H. Bunz), Leipzig 1909, s. 41-42; İdrîs İmâdüddin, *Zeh-*

rû'l-me'ânî (W. Ivanow, *Ismailli Tradition Concerning the Rise of the Fatimids* içinde), Calcutta 1942, s. 47-49; a.mlf., *Uyûnü'l-ahbâr ve fûnünü'l-âşâr* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1973, IV, 326-327; B. Lewis, *The Origins of Ismâ'illism*, Cambridge 1940, s. 21-22, 37-43; I. Goldziher, *el-Akide ve's-şerî'a fi'l-İslâm* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1954, s. 241-242; Syed Abid Ali Abid, "Political Theory of Shiites", *A History of Muslim Philosophy* (ed. M. M. Sharif), Wiesbaden 1963, s. 738; Mustafa Gâlib, *el-A'lâmü'l-İsmâ'iliyye*, Beyrut 1964, s. 161; a.mlf., *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'iliyye*, Beyrut 1979, s. 123-129; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, New Delhi 1979, s. 199-204; F. Daftary, *The Ismâ'ilis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1990, s. 97-99, 597-599; Ârif Tâmir, *Târîhu'l-İsmâ'iliyye*, London 1991, I, 117.

HASAN ONAT

İSMÂİL DEDE EFENDİ, Deli

XIX. yüzyılda yaşamış
sâzende ve bestekâr.

İstanbul'da doğdu ve bu şehirde yaşadı. Ailesi ve öğrenimi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Genç yaşta Mevlevî tarikatına intisap etti. Galata Mevlevîhânesi şeyhi Kudretullah Dede (ö. 1871) zamanında çilesini tamamladı. Bu arada mûsiki bilgisini geliştiren İsmâil Dede'ye bir müddet sonra dergâhın neyzenbaşılığı görevi verildi. 1848'de Mısır'a vali tayin edilen I. Abbas Hilmi Paşa, İsmâil Dede'yi beraberinde götürüp maaş bağladı ve kendisine bir çiftlik tahsis etti. Mısır sarayı çevrelerinde büyük ilgi gören sanatkâr, Mustafa Nakşî Dede'nin (ö. 1854) meşihatı esnasında bir müddet Kahire Mevlevîhânesi'nin neyzenbaşılığı vazifesinde de bulundu. Kendisine gösterilen büyük ilgiye rağmen bir süre sonra İstanbul'a döndü ve orada vefat etti. Sadettin Nüzhet Ergun onun 1858-1863 yılları arasında ölmüş olabileceğini ifade eder.

Devrinin mûsikîşinasları arasında önemli bir yeri bulunan İsmâil Dede bestelediği saz eserleri yanında özellikle neyzenliğiyle tanınmış, daha çok Kudretullah Dede'nin şeyhliği sırasında şöhret kazanmıştır. Konya'dan İstanbul'a geldiğinde onun ney üfleyişini dinleyen Mehmed Said Hemdem Çelebi, sanatkârın ustalığını takdir ederek İsmâil Dede'nin bulunduğu dergâhta neyzenbaşılığın mutlaka onun tarafından yapılmasına dair bir imtiyaz vermiştir. Birçok neyzen yetiştiren İsmâil Dede'nin talebeleri arasında Kozyatağı'ndaki Rifâî Tekkesi şeyhi Halîm Efendi en meşhurlarındandır. Ayrıca bir müddet I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın sarayında ney meşketmiştir.